

УДК 94:82-2(075)

УЯВЛЕННЯ ІСИДОРА СЕВІЛЬСЬКОГО ПРО ЗМІСТ ЗНАНЬ В КОНТЕКСТІ РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ОСВІТИ У ВЕСТГОТСЬКІЙ ІСПАНІЇ (VI-VII СТ. Н.Е.)

Сайбеков М.Г.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Статтю присвячено проблемі навчання і освіти в період «темних віків» у Вестготській Іспанії, і їх відображення в працях Ісидора Севільського (VII ст.). Показано місце, яке займав Ісидор в культурі свого часу, його ставлення до освіти розкрито на основі його головних «педагогічних» текстів. Діяльність Ісидора як пастиря і педагога відображає підсумкову стадію періоду патристики (раннього християнства), і полягає в завершенні селекції античної культурної спадщини та систематизації обраних відомостей в канон церковної вченості, що відбилося в таких його працях, як «Етимології» і «Відмінності». Досвід використання цих знань і практики, оволодіння ними присвячені розділи його трактату «Судження», де проводиться думка про морально-теологічне значення читання і навчання. Це пояснює, чому Ісидор так прискіпливо поставився до античної культури, відкинувши в своєму каноні риторичку, поезію і філософію.

Ключові слова: Ісидор Севільський, Середньовіччя, енциклопедизм, світогляд, знання, читання, освіта, культура, філософія.

Актуальність. Перехідні епохи, особливо епохи радикальних цивілізаційних перетворень, характеризуються двома головними тенденціями: прагненням подолати старий, що втратив довіру контекст і зберегти ті сторони колишнього порядку, які піддаються трансформації і розцінюються як значущі. Такі періоди – час не тільки придбання, але і втрат, і на переломі від Стародавнього світу до Середньовіччя однією з віх даного процесу став Ісидор Севільський.

Проблемою є питання про масштаб і характер впливу Ісидора на інтелектуальну культуру та навчально-виховний процес Середньовіччя. При цьому особливу увагу необхідно приділити праці «Етимологія, або Початки» Ісидора, її поширенню, впливу на виклад семи вільних мистецтв.

Ісидор був не тільки збирачем античного знання. Ісидор був, якщо можна так висловитися, інтелектуалом у владі, його авторитет значно перевершував авторитет часто змінюваних германських королів Вестготської Іспанії, чого вартує його вплив на короля вестготів Сісебута, який під впливом свого наставника пише поеми, займається творчістю і просвітницькою діяльністю.

Отже, Ісидор за допомогою своїх творів в певному сенсі створював ідеологію і необхідно пов'язану з нею програму освіти в Вестготській Іспанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливе місце серед досліджень із проблеми піднесення культури в часи «варварських» відроджень займає вивчення творчості й особистого внеску в формування середньовічної філософії й системи освіти видатного просвітника Вестготського відродження Ісидора Севільського. Йому присвячені праці В.І. Уколовой, А.В. Корсунського, С.С. Аверінцева, М.М. Болгова, В.Н. Дряхлова, В.В. Єфименко, Л.А. Харитонова, А.А. Фортунатова, А.А. Сванідзе, В.І. Мажуга. У їхніх дослідженнях відтворюється загальна картина розвитку Вестготської Іспанії у складі однієї з перших варварських імперій та передумови початку культурного піднесення [8].

Питання еволюції середньовічної культури й освіти, зародження педагогічної думки в добу

раннього Середньовіччя, їх трактування представниками школи «Анналів» стало предметом дослідження праці О.Я. Гуревича, О.Ю. Белякової, Ф.Ф. Зелінського, Л.П. Карсавіна, О.П. Корякіної [4].

Метою дослідження є: з'ясувати роль Ісидора Севільського у формуванні культурного середовища серед політичної еліти і духовенства, його вплив на освітні процеси у Вестготській Іспанії в VI-VII столітті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб уявити якою мала бути освічена людина за Ісидором необхідно розглянути постать самого севільця.

В пізніх життях повідомлялося, що Ісидор досконало володів усіма дисциплінами тривіума і квадривіума, а також грецькою і єврейською мовами, працями філософів давнини і «усіма законами божественними і людськими» [9]. Без сумніву, це риторичне перебільшення. Він прекрасно знав біблійні тексти, які постійно цитував в своїх творах; з церковних авторів головними авторитетами для нього були Августин і Григорій Великий – товариш Леандра Севільського. Важливим предметом в його навчанні були постанови церковних соборів, копії яких згодом зберігалися в його особистій бібліотеці. Немає сумнівів, що в освоєнні античної спадщини він зобов'язаний своєму брату Леандру. Головним джерелом і індикатором освіченості у Ісидора служать «Етимології». Ймовірно, він не володів грецькою мовою і читав майже виключно латинських авторів, а праці Платона і Аристотеля були йому відомі тільки з переказів, коментарів і Схолії [8]. Коло цитованих ним авторів був досить широкий – від Плавта і Вергілія до Марціана Капелли і Кассіодора. Він явно видавав перевагу Цицерону: тільки в «Етимологіях» наведено 55 цитат з його творів, і 11 – в «Дифференціях». Йому також були відомі праці Варрона, Тита Лівія, Светонія та інших. Літературний стиль і склад Ісидора формувалися на зразках класичної латинської мови. В достатній мірі він був знайомий і з римською юридичною традицією, особливо цінуючи авторитет Юлія Павли. У той же час він ніколи не поси-

лався на «Бревіарій Алариха», а цитуючи більш ранніх юристів, використовував фрагменти, що не увійшли до складу готського кодексу. Питання про знайомство Ісидора з «Корпусом цивільного права» Юстиніана залишається відкритим [6]. Не володів він і готською мовою, яка на той час майже вийшла з ужитку, хоча Ф. Аревало знайшов в його працях близько 1640 готських слів [10].

Обрання Ісидором енциклопедичного жанру було глибоко обумовленим. У нього були попередники – Марк Теренцій Варрон, Марк Верро Флакк, Пліній Старший, Светоній, Помпей Фест, Нонній Марцелл. Енциклопедичність була взагалі властива римському «науковому» знанню і системі освіти. Римська наука, спадкоємцем якої став Ісидор, в сучасному розумінні не була наукою – це був досвід, який базувався на попередній писаній традиції, міркуванні і уяві. Останнє призводило до включення в енциклопедичні компендіуми фантастичних сутностей, що, на думку В. Уколової, було закономірним для світогляду, в якому загальним поняттям і грі розуму надавалося більше значення, ніж перевірці результатів і безпосередньому спостереженню. Система освіти часів Ісидора ґрунтувалася на навчальних посібниках Марціана Капелли «Про шлюб Філології та Меркурія», «Рекомендація» в арифметиці і музиці Боеція і «Рекомендація» в науках божественних і світських» Кассіодора. Цим творам теж був властивий енциклопедизм, але не всеохоплюючий, як в «Природничій історії»; в перерахованих працях підсумовувалися знання в певній галузі. В умовах варваризації і усвідомлюваного сучасниками занепаду культури необхідність узагальнення та збереження знання набагато перевершувало потребу в його деталізації. Християнізація ще більше сприяла розвитку цієї тенденції [8]. В християнстві Святе Письмо жорстко визначало світоглядні межі пізнання. Для християнина всі фундаментальні питання буття визначені, а всі доступні людині першопричини розкриті. Для середньовічного пізнання інтелектуальний універсум і фізичний світ жорстко обмежені, органічно включаючи природне і надприродне, створюючи особливий спосіб відчуття і мислення. Оскільки світ єдиний і визначений, створений Богом і управляється Ним, від знання потрібно узагальнення, уніфікація і визначеність. Відповідно, і грецькі, і латинські Отці Церкви повністю успадкували від Античності енциклопедизм і зробили його однією з найважливіших методичних посилок в зміцненні нового світогляду. Для цього було достатньо з'єднати його з християнською екзегезою і перекрити все поле інтелектуальних, ідейних і моральних устремлень людини [8].

За словами В. Уколової, «Севільця не приваблювала можливість створення філософської системи... Його симпатії були неподільно віддані «матері наук» – граматиці і блиску риторики». В області теології (концентрованого вираження християнського світогляду; в античності її місце займала філософія) він завжди займав ортодоксальні позиції, а його богословські міркування тривіальні. Недосяжним зразком для нього завжди залишався Августин, але йому були чужі філософські глибини гіпонського єпископа. В області аргументації він слідує за простою

міркувань Григорія Великого. Слідом за Григорієм Ісидор неодноразово вказував на обмеженість мирського знання і суєтність язичницької мудрості, які служать джерелом християнських ересей. Для пізніших дослідників на цьому тлі здавалося нерозв'язним протиріччям, що Ісидор збирав в Севільї бібліотеку, в якій містилося велике зібрання творів античних письменників і поетів. Більш того, одну зі своїх хвалебних епіграм, «виконану істинно просвітницьким пафосом» єпископ присвятив своїй бібліотеці. Це не було проявом нещирості або дипломатичних маневрів, оскільки в обох випадках він був рішуче і наївно переконаний в справедливості своїх висловлювань. За В.І. Уколовою, це було проявом діалектичної роздвоєності – єдності християнської культури тієї епохи, яка підсумовувала багатовікову боротьбу християнської церкви за інтелектуальне і політичне панування. Засуджуючи язичницьку мудрість, християнство не могло і навіть не прагнуло її викоринити. Доктрина вбирала в себе багато чого з переслідуваного язичництва як для пояснення складних теологічних питань, так і для практичних потреб ведення полеміки, навчання і пропаганди [8].

У своїх уявленнях про знання Ісидор слідує як за античною, так і цілком складеною на той час християнською парадигмою освіченості. Своїм основним керівником Ісидор обирає Кассіодора і наслідує його, як в загальних, систематичних побудовах, так і в приватних визначеннях. Набагато важливіше значення має те специфічне трактування, яке отримує знання, в тому числі і наукове, в Ісидора [2, с. 250-256].

У третій книзі «Сентенцій» своєрідно розглядається питання про читання, а точніше, що і як необхідно читати ченцеві. В першу чергу йде мова про читання Святого Письма, яке, з одного боку, розвиває розум, з іншого боку, зводить його до роздумів про божественні речі. Ісидор вказував на необхідну для правильного розуміння Писання благодать. Саме це пояснює, чому єретики читають Писання без будь-якої користі. Далі починається міркування про нехристиянську літературу, протиставляє Письмо, – «книгам язичників». Їм властиво красномовство, що відрізняє їх від Біблії, але це красномовство визнається, швидше, шкідливим, особливо якщо за ним немає істини. Істина завжди викладена невігадливими словами. Далі, втім, наведена сентенція з Августина – «краще бути граматиком, ніж єретиком». Перша сентенція глави «Про книги язичників» має форму чернечого правила і, можливо, була його проектом: «Крім того, забороняється християнинові читати вигадки поетів, оскільки шляхом розваги суєтними байками вони підштовхують розум до порушення похоті» [3].

Аргументація та інші риторичні фігури розглядалися Ісидором Севільським як види хитрувань. Іншими словами, користь філософських і поетичних творів була для нього неочевидною і навіть сумнівною, а шкода – очевидною; тобто антична спадщина, швидше, відкидається. У той же час Ісидор заявив, що праці граматиків мають прикладну цінність. С. Воронцов, втім, звертає увагу, що дані висловлювання контрастують з ерудицією самого Ісидора, який все ж багато разів цитував і античних філософів, і поетів [3].

Перш за все, «знання» (scientia) у Исидора охоплює найширше коло даних і наступні за ними уміння. За великим рахунком, так чи інакше певний культурний зміст підпасти у нього під категорію «знання». Це ознака своєрідного исидорівського еkleктизму. Якщо Кассіодор міг ясно відрізнати різні сторони теорії і практики, приділяючи увагу переважно «спекулятивним» розділам, то Исидор, маючи перед собою також і відомості з області медицини, архітектури та агрокультури, не міг інакше розуміти їх, як особливі науки. До всього він ставиться однаково прискіпливо. Можливо, вплив Кассіодора був доповнений впливом Варрона, бо він так само включав до складу наук, а не просто умінь, і медицину, і архітектуру.

В зв'язку з цим в Исидора зберігає деяке значення і філософія, яка у Кассіодора була майже знівельована. Исидор також знає про класичний поділ філософії на фізику, логіку та етику. Перші дві вичерпують (і розширюють) сферу «вільних мистецтв», третя крім нормативної складової також включає теологію і способи розуміння Святого Писання, що мотивується утвердженням авторитету Біблії в етиці: благочестя має за джерело Письмо, а розуміння Писання і є моральним актом. Цьому сприяє і введена Исидором відмінність між знанням (scientia) і мудрістю (sapientia): перше – людське, відносне, друге – божественне, абсолютне, але обидві вони є формами морального діяння, тобто їх кінцева оцінка належить етиці-теології.

Сфера культури у Исидора, таким чином, радикально теологізується або конфесіоналізується. Саме теолог, виходячи з моральних міркувань, отримує право вирішувати, що має право знайти своє місце в культурі, а що має бути з неї вилучено. Етика-теологія виступає цензором культури, і ця цензурна основа є стрижнем підходу Исидора. Вона в нього є не актом свавілля, а практичним завданням християнського пастиря і вченого. Поєднання цих двох ролей і становить інтелектуальний образ Исидора.

Для Античності сфера знання узагальнювалась в понятті філософія, яка виступала джерелом внутрішньої єдності і легітимації різних аспектів інтелектуальної культури. Саме тому загальне і найпоширеніше визначення філософії – є любов до мудрості (з неодмінним включенням грецької семантики), або знанням реальності, божественної і людської. Дане визначення без змін перейшло, завдяки Августину і більш раннім отцям церкви і в християнську культуру. У такому вигляді воно і наводиться Исидором. Разом з тим саме поняття «філософії» у Исидора (так само як і у Кассіодора) є очевидно зайвим, оскільки нічого конкретного не описує, бо у неї немає свого змісту – це або грецька назва «мудрості», або це чисто філософська категорія, або ж загальна назва для вільних мистецтв [1, с. 89].

Для Исидора все набагато складніше, ніж для Кассіодора, який і спростив філософію до приватних наук і вилучив з освітнього циклу. Исидор же буде пам'ятати про те, що у філософії був свій власний зміст, але цей зміст він принципово відкине. Це рішення одного з самих авторитетних і відомих ерудитів раннього Середньовіччя призведе до того, що місця для філософії в класичному (доуніверситетському) середньовічному універсумі знань не знайдеться.

Внаслідок еkleктичності, з одного боку, і нормативності пропонованого опису – з іншого, Исидор звертає увагу не тільки на загальний зміст культури (знання), а й на його технічний інструментарій, тобто на засоби створення знання. Ці проблеми він розглядає в «Етимологіях». Він дає загальні характеристики бібліотекам, помітним письменникам, розповідає про існуючі жанри літератури (причому в даному випадку не проводить відмінності між світською та церковною літературою), про текстові матеріали і, в зв'язку з цим, про формування книги як закінченого твору – від напису на восковій табличці до манускрипту на папірусі чи пергаменті. У нього відбивається – крізь призму античних джерел – навіть практика змикання одних текстів для запису інших (що утворює палімпсест). Нарешті, Исидор розкриває характер праць переписувачів, їх відмінності в силу переписування тих чи інших творів («переписувачі називаються так само, як і антиквари, але переписувачі списують як нові, так і старі книги, а антиквари тільки старі, від чого й отримали це ім'я», говорить про їх знаряддя – писальні інструменти, а також про характеристики феномену письма [1]).

Висновки. Отже, наскільки Исидор намагається відійти від античної культурної традиції в своїх міркуваннях про знання в цілому, настільки ж він залежний від нього в своїх конкретних прикладах, що чітко і вичерпно показують конкретні глави «Етимології». Сфера інтелектуальної діяльності у нього в цілому постає крізь призму античних наукових і літературних джерел. Вони навіть заслуговують свого виправдання, оскільки їхня техніка збігається з технікою християнської інтелектуальної культури: і язичники, і християни однаково пишуть книги, користуються одними і тими ж літературними формами, володіють не меншим достоїнством як письменники і упорядники книг. Мученик Памфіл і Ієронім – знамениті бібліотекарі, Августин – письменник, чий результат перевершили досягнення античної культури, і язичницька, і християнська писемність однаково мають етичний зміст.

Звернення до античної спадщини мало, ймовірно, також і значення згадування про розвинутість язичницької культури, чого Исидор прямо не заперечує. Він згадує, що в давнину були книги «на слонової очеревині, на тканинах з листів мальви і пальмових гілках», що саме давнині належить першість в розробці культурних технологій, а інтелектуальну діяльність супроводжувала розкіш.

Однак для Исидора це не має вирішального значення. Час вже вплинув на відбір технічної сторони культури, завдання Исидора – відбір моральний. Тому основний його інтерес залишається в сфері оцінки результатів античної (язичницької) культури і вирішення тих проблем, які з цієї діяльності виникали.

Підсумовуючи можна додати вислів Исидора Севільського, що характеризує освічену людину його часу: «Якщо людина хоче завжди бути в товаристві Бога, вона повинна постійно молитися і постійно читати. Коли ми молимося, ми розмовляємо з Богом, коли ми читаємо, Бог розмовляє з нами».

Список літератури:

1. Исидор Севильский. Этимологии, или Начала. В 20 книгах. Кн. 1-3. Семь свободных искусств / Исидор Севильский; [пер. Л. Харитонова]. – СПб.: Евразия, 2006. – 352 с.
2. Адо И. Свободные искусства и философия в античной мысли / Пер. с фр. Е. Ф. Шичалиной. – М.: ГЛК, 2002.
3. Воронцов С. А. Исидор Севильский в историко-философском контексте / Сергей Александрович Воронцов: Дис. канд. филос. наук. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 2015. – 230 с.
4. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / Арон Яковлевич Гуревич. – М.: Наука, 1972. – 350 с.
5. Жильсон Э. Философия в Средние века. От истоков патристики до конца XIV в. / Пер. с фр. А. Д. Бакулова. – М.: Республика, 2004.
6. Криницына Е. С. Исидор Севильский как правовед: от римского права к латинскому богословию / Елена Сергеевна Криницына // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. Серия: История / *Studia classica et mediaevalia*. – М.: 2011. – № 14. – С. 208-227.
7. Лурье В. М. История византийской философии. Формативный период. – СПб.: Ахьюта, 2006.
8. Уколова В. И. Античное наследие и культура раннего Средневековья / Виктория Ивановна Уколова. – Москва, 1989.
9. Фокин А. Р. Исидор Севильский. Православная энциклопедия / Алексей Русланович Фокин. – М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2011. – Т. XXVII: Исаак Сирий – Исторические книги. – С. 224-238. – 752 с.
10. Харитонов Л. А. Исидор Севильский. Историко-философская драма в семи эпизодах с прологом и эксодом / Л. А. Харитонов. – М.: Евразия, 2006. – 112 с.
11. Шмонин Д. В. Схоластика как философия образования // Вопросы философии. – 2011. – № 10. – С. 145-154.

Сайбеков М.Г.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ИСИДОРА СЕВИЛЬСКОГО О СОДЕРЖАНИИ ЗНАНИЙ В КОНТЕКСТЕ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВЕСТГОТСКОЙ ИСПАНИИ (VI-VII ВВ. Н.Э.)

Аннотация

Статья посвящена проблеме обучения и образования в период «темных веков» в вестготской Испании, и их отражение в трудах Исидора Севильского (VII в.). Показано место, которое занимал Исидор в культуре своего времени, его отношение к образованию раскрыто на основе его главных «педагогических» текстов. Деятельность Исидора как пастыря и педагога отражает итоговую стадию периода патристики (раннего христианства), и состоит в завершении селекции античной культурного наследия и систематизации избранных сведений в канон церковной учености, что отразилось в таких его работах, как «Этимологии» и «Различия». Опыт использования этих знаний и практики, овладение ими посвящены разделы его трактата «Суждения», где проводится мысль о морально-теологическое значение чтения и обучения. Это объясняет, почему Исидор так тщательно отнесся к античной культуре, отбросив в своем каноне риторiku, поэзию и философию.

Ключевые слова: Исидор Севильский, Средневековья, энциклопедизм, мировоззрение, знания, чтение, образование, культура, философия.

Saybekov M.G.

Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University

THOUGHTS OF ISIDOR OF SEVILLE ON THE CONTENT OF KNOWLEDGE IN THE CONTEXT OF THE EARLY MEDITERRANEAN EDUCATION IN VISIGOTHIC SPAIN (VI-VII CENTURY)

Summary

The article is devoted to the problem of education and education during the «Dark Ages» in Visigothic Spain, and their reflection in the writings of Isidore of Seville (VII century). The place that Isidore occupied in the culture of his time is shown, his attitude to education is revealed on the basis of his main «pedagogical» texts. The activity of Isidor as a pastor and teacher reflects the final stage of the patristic period (early Christianity), and consists in the completion of the selection of the ancient cultural heritage and the systematization of selected information into the canon of ecclesiastical scholarship, as reflected in his works such as «Etymologies» and «Differences». The experience of using this knowledge and practice, mastering them, are devoted to the sections of his treatise «Judgments», where the idea of the moral and theological significance of reading and teaching is conducted. This explains why Isidore so carefully treated the ancient culture, throwing in his canon of rhetoric, poetry and philosophy.

Keywords: Isidore of Seville, Middle Ages, encyclopaedism, world outlook, knowledge, reading, education, culture, philosophy.